

RECUPERACIÓ D'ESPAYS NATURALS: ELS AIGUAMOLLS DEL RIU LLOBREGAT

JORDI MIRALLES

ELS RIUS DEL SEGLE XXI

Els rius han estat històricament la central d'energia per a moltes de les activitats humanes. A principis d'aquest segle el riu Llobregat va ser clarament un motor en el desenvolupament de la indústria al llarg del seu recorregut. Les rescloses o salts d'aigua, en el seu curs alt i mitjà, per alimentar turbines es comptaven per centenars. L'impacte d'aquests salts sobre la biologia del riu començaren a afectar la composició de la fauna piscícola, especialment, perquè dificultaven la migració d'algunes espècies com ara l'anguila.

El desenvolupament dels nuclis urbans de les poblacions riberenques comportà la canalització de determinats trams del riu a fi de minimitzar l'efecte de les riuades. Per al riu Llobregat, l'embranchida que va prendre la industrialització durant aquesta segona meitat del segle, comportà un augment espectacular de la presència d'una gran quantitat d'aigües residuals plenes de substàncies tòxiques que els sistemes bioaquàtics eren incapaçs de reciclar. L'abocament incontrolat i abús d'aigües residuals donà lloc al fenomen de la contaminació. Les aigües del riu esdevingueren no útils per al seu consum humà si no eren depurades prèviament.

A finals dels anys 70, la forta càrrega contaminant abocada per la indústria minera així com la indústria pelletera i química d'alguns dels afluents, va fer plantejar la construcció d'infraestructures per donar major seguretat a la potabilització d'una part de l'aigua que se subministra a la ciutat de Barcelona. Entre aquestes obres de sanejament destaquen els col·lectors que recullen les aigües contaminades dels principals focus industrials contaminadors, com ara les aigües de les mines de potasses del Bages, les de la riera de Rubí, etc. Paral·lelament, es va fer obvi que l'aigua residual s'havia de depurar abans de retornar-la al curs fluvial. A començaments dels anys 90, a poc a poc, l'aigua del riu comença a refer-se de la contaminació. En alguns trams tornen a proliferar algunes de les poblacions de peixos més resistents, com ara els barbs i les carpes.

Així mateix, algunes espècies d'ocells aquàtics aprofiten les riberes fluvials que es conserven en forma de clapes de vegetació de canyissar i bosquets de ribera. Els responsables del sanejament de les aigües asseguren que abans que s'acabi el mil·lenni, el riu Llobregat haurà recuperat la puresa de les seves aigües. En aquest final de segle, el riu ja no el necessitem per la seva energia, però en canvi es revela com un element territorial clau per millorar la qualitat de vida dels ciutadans que li fan costat. L'abandó i menyspreu que s'ha tingut i encara es té per aquest riu, sens dubte causat per la fetor de la contaminació d'aquests darrers llustres, el condemnaren a l'ostracisme i esdevingué quelcom aliè a les poblacions riberenques. Avui, una vegada recuperades les aigües, el riu Llobregat es pot convertir en anhel i il·lusió per festejar-lo i estimar-lo com un nou paisatge que s'integri a la imatge urbana. Tots els criteris per a un futur ambientalment sostenible de les ciutats suggereixen que cal recuperar els espais naturals periurbans, és a dir, restaurar la natura que degradarem anys enrere. L'aplicació de les agendes 21 locals exigeix que els rius es considerin espais naturals transurbans que cal restituir a la natura. Ha arribat l'hora de fer rendir l'energia biològica que contenen els ecosistemes fluvials.

LA BIODIVERSITAT DEL LLIT

Del riu sobresurt la imatge de la làmina d'aigua. Amb aquesta imatge hi tenim associat el peix com a ser viu genuí. Però una visió més aprofundida sobre la biologia del riu ben aviat ens fa adonar que el llit del riu és quelcom més que la làmina d'aigua persistent. Els amfibis que prenen el sol a la riba, els arbustos i arbres que creixen a la riba més o menys allunyats de la làmina d'aigua i, finalment, les tolles i els gorgs on la vegetació helofítica configura l'espessor del canyissar, són també part íntima del concepte riu. Els rius, en la mesura que l'aigua els ha estat depurada, ofereixen tota la seva potencialitat biològica si se sap gestionar. El riu Llobregat és un llarg corredor per on la vida travessa el nostre país: els ocells migradors el segueixen durant els seus viatges i, de fet, podria ser un llarg túnel de verdor que creués mig Catalunya.

Articles

El riu s'escola, més amable o més arrauxat, serpentejant pendent avall fins a assolir el desitjat mar. La idea clau que en aquests darrers temps hem de finalment assumir és que el riu és quelcom més que un canal per fer desaiugar «líquids». Per això no n'hi ha prou de protegir la qualitat de l'aigua. La conservació dels ecosistemes riberecs és una necessitat per incrementar la qualitat ambiental de les poblacions amb un curs fluvial integrat.

En aquests darrers anys la recuperació de riberes fluvials en diversos indrets de Catalunya ha estat possible gràcies als ajuts econòmics de la Direcció General de Patrimoni Natural del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya. En concret, el riu Llobregat n'ha estat un beneficiari excepcional, per bé que puguin semblar petites pinzellades davant la magnitud del que caldria fer. Tot i que els resultats d'aquesta inversió encara tardarem a poder-los avaluar en l'àmbit del país, el seu gran valor ha estat el d'aixecar la consciència sobre el fet que els rius també són natura.

A poc a poc ens anem adonant de com el nombre d'espècies animals i de plantes s'incrementa al voltant del riu. En definitiva, ens trobem a les portes d'una evolució biològica favorable a la recuperació de l'esplendor ecològic que tingueren els rius en altre temps. Qui sap si algun dia espècies de peixos com el fartet o el punxoset tornaran a habitar en un riu com el Llobregat? Però el més important és que la imatge de vida que irradia el riu sigui un element clau en la millora de l'ecosistema urbà.

Es preveu que abans de 25 anys podrem tornar a tenir clapes d'esponeroses albaredes, salzedes, vernedes i altres comunitats boscanes que siguin el suport d'una gran diversitat de flora i fauna si revegetem les riberes. Però, insistim, el més important és que el riu pugui ser altra vegada una síntesi de paisatge, un escenari ambiental, un signe d'identitat per a les poblacions riberenques.

Les riberes fluvials són el nexa d'unió entre la terra ferma i l'aigua; sens dubte, són elements clau per evocar el riu com a imatge paisatgística i, per tant, com a eix estructurador del territori. L'aigua, sense forma, s'adapta al perfil que la conté. El riu viu, el riu amb diversitat paisatgística en el seu interior, és un element territorial clau per definir un paisatge. El degradat paisatge arquitectònic dels municipis del Baix Llobregat pot cercar en la restauració del riu Llobregat un element paisatgístic que els confereixi personalitat i, alhora, esdevingui un símbol per al redreçament de la qualitat de vida de la població d'aquesta àrea.

UN ERROR ESTRATÈGIC

La construcció de l'autovia del Baix Llobregat pel marge dret, significava una notable afectació del riu en aquest tram, com a resultat de la necessitat d'encaixar encara més

el riu. A fi i efecte de fer front al risc de grans avingudes amb cabals de fins a 4.000 m³/s, els hidròlegs que han fet els càlculs asseguren que no hi ha més remei que adaptar novament el llit del riu Llobregat a la cotilla que representa la nova traça viària.

El projecte d'acondiciament del riu Llobregat per protegir la nova traça viària obliga a aprofundir l'actual perfil fluvial. Gràcies a les al·legacions presentades per municipis, grups ecologistes, el Consell Comarcal, etc., s'ha aconseguit que el Ministeri de Foment prevegi la revegetació com un element paisatgístic inherent a l'obra de recanalització i hi posi un bri de sensibilitat ambiental (en part motivada també per la graponeria tècnica administrativa sense precedents en la tramitació i execució d'aquesta obra).

No cal ser cap enamorat de la natura per adonar-se que en el moment que es va aprovar la idea de l'autovia pel marge dret s'havia de propiciar aprovar també un projecte de reconstrucció paisatgística que integrés el riu a la trama urbana que l'assetja. Malauradament, una vegada més, el paisatge d'aquesta comarca serà víctima de la improvisació i la poca imaginació que, en general, caracteritza els professionals i polítics (amb les excepcions honroses que confirmen la regla) que les possibiliten sense condicions ni pensant en el fet que hipotequen el segle XXI que no gaudiran els seus fills.

LA NATURA EN ACCIÓ

Qualsevol modificació de la natura no pot oblidar la seva evolució històrica i molt menys les seves dinàmiques pròpies. La canalització del curs baix del riu Llobregat als anys 60 en realitat el que va fer fou destruir els mecanismes hidrològics naturals de regulació del cabal d'aigua. Els meandres, els gòrgs, els boscos de ribera, etc., són elements naturals de control de la velocitat de l'aigua.

Quan es canalitzà el riu Llobregat, tots aquests mecanismes naturals foren aniquilats. El riu es convertí en un canal uniforme de desguàs. No cal ser cap expert per intuir que en un curs sense obstacles i amb un traçat fàcil, l'aigua pot atènyer velocitats notables i, per tant, incrementar la seva força.

El temor als terribles efectes previsibles davant una avinguda de gran cabal no és infundat. Però també és cert que durant decennis hem estat robant constantment terres fluvials que havien d'estar qualificades com a públiques i no explotables. Lògicament, ara ens trobem amb la contradicció de fer grans inversions per protegir terres privades que de fet haurien de ser propietat exclusiva del riu.

Ens hem abocat tant al riu que, avui, aquest no té prou secció per desaiugar un volum de riuada de 4.000 m³/s.

Amb una visió racional de l'ordenació territorial (lamentablement, no ha estat així a Catalunya) s'hauria impedit apropar-se a la zona inundable del riu. Però, com hem dit, no ha estat així. Això és la causa que comporta que avui hàgim d'intervenir fortament per eixemplar l'escanyada secció del Llobregat actual (el projecte d'acondiciament costarà uns 5.000 milions de pessetes per un tram de pocs quilòmetres).

És cert que l'eufòria constructiva dels anys 60 i sota un règim autoritari feia impensable una mica de seny per no enfurismar el riu (que d'altra banda va mostrar la seva cara poc amistosa i amb contundència l'any 62). Però, és que des de la recuperació dels ajuntaments democràtics a finals dels 70 tampoc aquests, en general, van considerar el curs baix del Llobregat com un eix de verdor que pogués fer de vertebrador de la nova etapa urbanística que s'encetava en l'àmbit municipal.

LA GRAN ESPERANÇA PERDUDA

L'única manera de reconfigurar el riu és reproduint o restaurant els mecanismes naturals de control de les avingudes. Això implicaria una restauració del curs fluvial i del seu paisatge. Una restauració l'objectiu de la qual seria recuperar la franja de terrenys riberencs i inundables ocupats. Una vegada recuperada aquesta franja fluvial es podria començar el gran projecte de restauració del curs baix del Llobregat.

La darrera gran oportunitat per poder endegar una primera fase d'aquesta restauració hauria estat que el projecte de l'autovia del Baix Llobregat preveïés com a compensació l'expropiació de tot el llit inundable a dreta i esquerra del riu Llobregat per tal de dur a terme l'acondiciament del riu contra les avingudes.

El fet que el plantejament de l'obra no fos en aquest sentit i que, per tant, no es disposi de més marge d'actuació que el de l'estricta domini hidràulic, obliga a una recanalització salvatge del riu, encara que hi hagi més o menys «verd» per «minimitzar l'impacte ambiental».

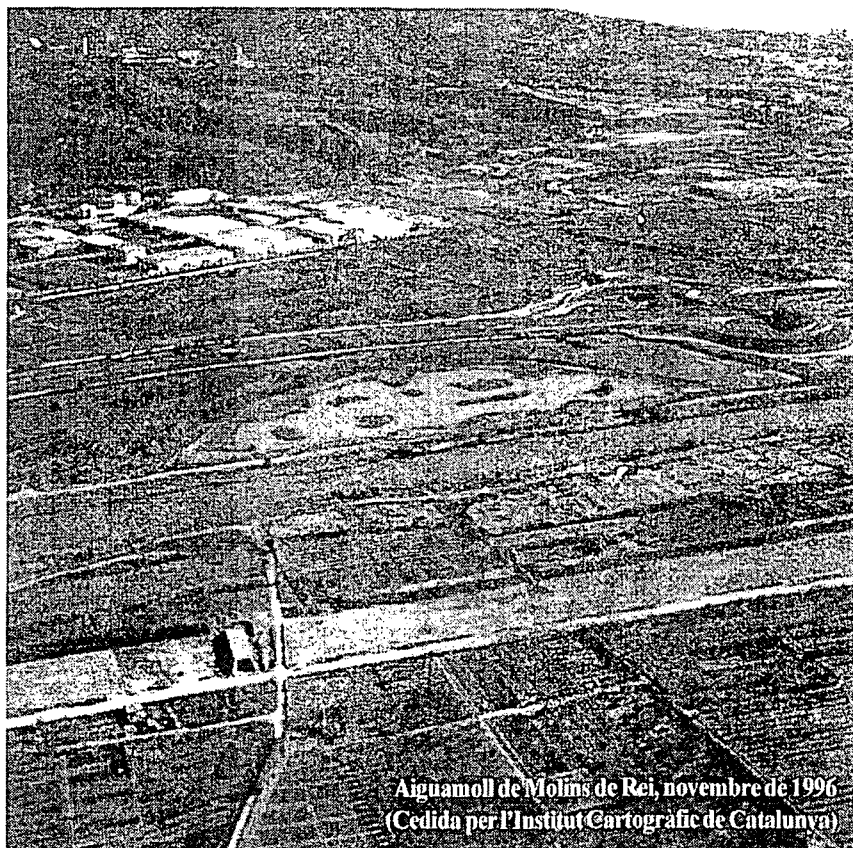
Si s'hagués considerat el riu més enllà de la làmina d'aigua com un sistema ampli, disposariem del terreny necessari per dur a terme una veritable restauració ecològica que

podria ser la façana natural de tots els municipis que el voregen. Projectes integrals de recuperació dels rius transurbans s'han plantejat a moltes ciutats centre-europees. Un riu sempre dona vida als ecosistemes urbans.

Curiosament, en el cas del riu Llobregat no podem dir que no s'hagin elaborat propostes de recuperació. De fet, hi ha dos estudis en qualitat d'avantprojectes: un del Departament de Medi Ambient i un altre de l'Entitat Metropolitana. Tanmateix, les dues propostes representen més un intent d'arquitectura paisatgística i d'integració als sistemes urbans riberencs que no pas de restitució de la funció ecològica del riu. Per altra banda, són projectes amb un fort component d'obra civil que els converteix en no aptes per a temps de restriccions pressupostàries.

ELS AIGUAMOLLS FLUVIALS: DELIRIS DE PETITESA

L'any 1994 la Fundació Terra va elaborar el projecte de crear un aiguamoll fluvial en el terme de Molins de Rei i en un espai que havia estat un antic meandre del riu Llobregat. Aquest projecte va ser executat i patrocinat per l'empresa d'obra pública i medi ambient ACYCSA i va rebre una subvenció del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya que cobrí un terç del pressupost final de l'obra. Amb un cost d'uns 50 milions es van convertir 6 hectàrees de terreny inundable en un aiguamoll.

Aiguamoll de Molins de Rei, novembre de 1996
(Cedida per l'Institut Cartogràfic de Catalunya)

Per garantir l'aportació d'aigua fora del període de pluges es va dotar d'un sistema de bombeig impulsat per energia solar. El sistema redissenyat posteriorment permet un cabal d'entrada d'aigua del voltant de 800.000 litres/dia, que compensa sobradament les pèrdues per evapotranspiració i percolació. Malauradament, aquest aiguamoll no podia estar connectat directament al riu perquè diverses infraestructures públiques i privades (canal de salmorres, gasoducte, conductes telefònics i elèctric, etc) s'interposen entre el llit del riu i els terrenys fluvials de l'antic meandre.

En condicions normals l'aiguamoll es comporta com un forat de 80.000 m³ capaç d'absorbir aquesta quantitat d'aigua quan el riu creix.

Articles

L'objectiu d'aquest aiguamoll tenia dos vessants: per un costat diversificar l'ecosistema fluvial i dotar-lo d'un sistema natural que li servís per incrementar la biodiversitat, i per l'altre, ser un exemple d'obra ecològica que apropés la natura al ciutadà i esdevenir un obra model per minimitzar els efectes de les riuades. Ambdues característiques s'han acomplert. L'aiguamoll de Molins de Rei podriem dir que és important per quatre raons: s'ha convertit en la llacuna d'aigua dolça més gran del Baix Llobregat, ha incrementant la biodiversitat de la zona, la població local estima aquest bocí de natura i el visita i, sobretot, està directament gestionat amb càrrec al pressupost general de l'Ajuntament de Molins de Rei.

També haurem d'assenyalar que el disseny d'aquesta llacuna ha resistit perfectament els embats de l'aigua durant una crescuda demostrant la funció protectora. La idea a l'hora de construir aquest aiguamoll fou la de posar sobre el terreny una obra pilot que servís per demostrar les possibilitats d'aquest tipus de restauració ecològica.

El càlcul de la secció que necessita el llit del riu per evacuar el teòric pic de 4.000 m³/s s'hauria pogut fer tenint en compte una secció lleugerament més ampla i plena d'obstacles (aiguamolls naturalitzats, illes i ribes forestades, meandres, etc.) que contribuïssin a canviar la dinàmica hídrica actual.

Els grans moviments de terres que caldria fer per buidar el riu servirien per realitzar altres obres importants en el conjunt metropolità. En definitiva, reconfigurariem el riu sense perdre el valor d'allò que se li subtragués. El problema és que aquests projectes de restauració ecològica són massa barats. Els dos estudis de recuperació paisatgística del riu Llobregat avaluen en uns 3.000 milions de pessetes la despesa necessària. Si tenim en compte que una actuació de 6 hectàrees com la de l'aiguamoll de Molins de Rei pot tenir un cost màxim de 60 milions, resulta que amb un pressupost de 3.000 milions podríem construir 50 llacunes d'aquest estil; en altres paraules: actuar sobre 300 hectàrees.

Això permetria no solament l'actual activitat agrícola i industrial i una intensa recàrrega de l'aquífer del Baix Llobregat que, entre altres usos, s'utilitza per al subministrament d'aigua per a una població de més d'1 milió d'habitants. Seria un increment notable de la superfície d'espai natural útil a la comarca sense que hi hagués una pèrdua sensible d'espai agrícola i urbà. Alhora, serien espais útils per a l'educació i el lleure de la ciutadania.

No cal dir que l'aportació en forma de paisatge natural suposaria un increment notable d'espai verd per als municipis de la comarca i, per tant, de millora de la qualitat de vida de la ciutadania del Baix Llobregat.

ELS REPTES, ELS SOMNIS I LES FRUSTRACIONS

Sovint s'ha dit que restaurar la natura és car i té un elevat cost econòmic que no està a l'abast dels municipis. Tanmateix, en el cas del curs baix i final del riu Llobregat. la inversió que caldria realitzar per configurar-lo ecològicament, en part es recupera a partir de l'aprofitament racional dels materials extrets.

Malauradament, l'administració hidràulica del nostre país s'ha caracteritzat per formigonar i encaixonar els rius entre murs. Aquest mètode s'ha mostrat abso-lutament ineficaç, i en molts països avançats s'estan renaturalitzant els rius.

Es fa necessari que adoptem una nova visió del riu i les múltiples possibilitats que ofereix integrar-lo al paisatge urbà perquè sigui un bé útil a la comunitat. També és cert que el riu és intermunicipal i que no es pot actuar amb egoisme, sinó més aviat de forma cooperativa.

Ens cal assumir que els rius no són solament els canals per on evacuem els nostres residus líquids. És necessari que ens adonem que les poblacions situades seguint el curs d'un riu tenen un ecosistema privilegiat que ofereix nombrosos serveis a la comunitat de valor incalculable: aigua dolça, educació, lleure, diversitat ecològica, paisatge, etc.

És cert que la dinàmica fluvial converteix a vegades els rius en feres furioses. La fúria amb què responen és proporcional al maltracte i esclavatge al qual hem sotmès els seus elements naturals.

És sincerament una llàstima que els municipis del Baix Llobregat no tinguin prou energia per superar les diferències polítiques i les picabaralles entre administracions per fer que el riu no sigui una frontera sinó el balcó del millor paisatge urbà. La reconstrucció fluvial a partir de petits aiguamolls és una forma plàstica, barata i adaptada al medi, de pacificar el riu amb un mètode no violent i sostenible en el futur.